

CZEŚĆ II

Prof. UMCS, dr hab. Teresa Krasowska
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej
Lublin

Kultura muzyczna baroku misyjnego

Zakony misyjne, odegrały niezwykle ważną rolę w życiu społeczności obu Ameryk. Jezuici, pracujący na terenach Ameryki Południowej w XVII i XVIII wieku, pozostawili wioskach misyjnych przebogata spuściznę. Przetrwaly do dzisiaj budowane przez misjonarzy i Indian kościoły, obrazy i rzeźby. Pozostały także zbiory cennych manuskryptów muzycznych, zawierające utwory komponowane w misjach lub przywiezione z Europy. Są wśród nich rozmaite formy muzyki sakralnej – msze, motety, psalmy, hymny i wiele innych. Kolekcje te, systematycznie rekonstruowane i publikowane przez ks. prof. dr. hab. Piotra Nawrota (2003, s.75), stanowią w Polsce i na świecie podstawowe źródło wiedzy o stylu zwanym barokiem misyjnym (niekiedy też jezuickim lub religijnym).

Działalność misyjna zakonu jezuitów w Ameryce Południowej przypada na lata 1550-1767. Początkowo wspomagali oni swoją pracą miejscowych biskupów, budowali własne kościoły w większych miastach, zakładali kolegia, seminaria, prowadzili rekolekcje, głosili kazania, kształcili Hiszpanów i Kreolów (Por. np.: J. Gać (2006, 2007); Bailey, Nasatir, 1969, s. 298–299). Później zaczęli zakładać misje wśród ludności autochtonicznej, gromadząc rozproszone plemiona indiańskie w wioskach misyjnych, zwanych redukcjami¹. Towarzystwo Jezusowe w wyniku swojej pracy misyjnej założyło

---

¹ „*Reduco* (łac.) – przeprowadzać; gromadzenie na jedno miejsce koczowniczych Indian; może też. oznaczać *odstąpić od czegoś do* – przejście z pogaństwa do chrześcijaństwa; także: *doktryna* (hiszp. *Doctrina*), *wioska* (pueblo), *misja* (mision). (Termin ten oznaczał również podbój, zwyciężenie i nawracanie niewiernych)”. Por. Z. Chełmicki, *Paraguaj*, hasło, [w:] S. Galia, J. Gautier (red.), *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 29–30, Warszawa 1913, s. 346; L. Grzebien, *Jezuici*, hasło, [w:] T. Gadacz, B. Milerski (red.), *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 5, s. 208; *Redukcje*, hasło, [w:] H. Witczyk (red.), *Encyklopedia chrześcijańska. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, Kielce 2000, s. 629; M. M. Morales, *A mis manos han llegalado*, Madrid–Roma 2005, s. 30; J. Muszyńska, *Redukcje w Ameryce Południowej i co po nich zostało do dziś w Boliwii i Paragwaju*, [w:] *Missiologici Posnanienses*, t. 13, Poznań 2003, s. 251; J. Gać, *Ewangelizacja...*, s. 9; J. Lacuture, *Jezuici. Zdobywcy*, t. 1, Warszawa 1998, s. 423; B. Kumor, *Historia Kościoła. Czasy nowożytne. Rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*, cz. 5, Lublin 1984, s. 189–190; F. Gonzales-Fernandez, G. C. Lecour, *Historia misji w Ameryce Łacińskiej*, [w:] S. Karotempler (red.), *Kościół misyjny. Podstawowe studium misjologii*, Warszawa 1997, s. 240.

redukcje na terenach Meksyku, Gwatemali i Peru. Jednakże największym sukcesem okazały się redukcje w środkowej części Ameryki Południowej, obecnie na styku trzech państw: Paragwaju, Argentyny i Brazylii (Gać, 2006, s. 9; Braumann, 1989, s. 5–9; Szaran, Nestosa, 1999, s. 62). W roku 1750 w kilkunastu redukcjach zamieszkiwało ok. 100 tys. Indian (Becker, 1980, s. 11). Redukcje były niezależnymi organizacjami, za które ponosili odpowiedzialność wszyscy mieszkańcy, pracując na ich utrzymanie (Muszyńska, 2003, s. 252–253; Hollis, 1974, s. 90; F. Becker, 1980, s. 12). Misjonarze dbali o wszechstronną edukację i rozwój duchowy swoich podopiecznych. Jezuici szybko zorientowali się, że Indianie są z natury bardzo muzykalni i wrażliwi, kochają tańce rytualne i śpiew. Dlatego muzyka (gra na instrumentach i nauka śpiewu) stała się ważną dziedziną tak edukacji, jak i ewangelizacji mieszkańców redukcji (Brzozowski, 2007, s.152; Nawrot, 2000, s. 8–10; T. Szyszka, 2009, s.131–136). Jezuici, dostrzegając zainteresowanie i predyspozycje Indian z wielkim zaangażowaniem uczyli śpiewu i gry na różnorodnych instrumentach (skrzypcach, wiolonczelach, kontrabasach, gitarach, fletach, lutniach, klawikordach, trąbkach, fagotach, organach). Nauczyli także wyrabiać instrumenty muzyczne w miejscowych warsztatach (Brzozowski, 2007, s. 153; Muszyńska, 2003, s. 253; Lugon, 1956, s. 144, 146; Nawrot, 2000, s. 48). Wszystkie produkowane wówczas w Europie instrumenty, były konstruowane również w redukcjach, m.in., harfa stała się pierwszoplanowym instrumentem w wykonaniu rodzimej muzyki Paragwaju. Instrument ten przetrwał do dziś i jest bardzo popularny. W każdej redukcji zakładano szkołę. Dużą wagę przykładano do nauki czytania, pisania i liczenia, a także do nauki muzyki, wybierając dzieci szczególnie uzdolnione. Te, obdarzone talentem muzycznym, miały się poświęcić jedynie kształceniu wokalnemu lub grze na instrumencie (Nawrot, 2002, s. 83). Jeśli dzieci nie okazywały się zdolne, uczono je rzemiosła i uprawy roli.

Do roku 1700 wszystkie osady misyjne miały swoje chóry, skupiające kilkudziesięciu muzyków i śpiewaków, zdaniem obserwatorów, niegrających gorzej niż wykonawcy europejscy (Furlong, 1933, s.78). Chóry śpiewały polifoniczne msze, pasje, lamentacje, psalmy, pieśni ku czci Maryi i świętych – patronów wiosek. Utwory te wykonywano w językach indiańskich lub po łacinie, rzadko w języku hiszpańskim. Wynikało to zapewne z faktu, że założeniem misjonarzy jezuickich było ewangelizowanie w rodzimych językach Indian, a nie po hiszpańsku.

Początkowo nauk udzielali misjonarze, co przy ich obowiązkach kapłańskich i wielu innych pracach związanych z dobrym funkcjonowaniem redukcji było dość uciążliwe. Sporządzali transkrypcje utworów pochodzących z Europy, kopiowali je i rozsyłali po wszystkich redukcjach. Później wyręczali ich często indiańscy nauczyciele. Wśród pierwszych nauczycieli muzyki w redukcjach byli ojcowie i bracia pochodzący z Belgii, Francji, Włoch, Austrii, Szwajcarii i Czech. Wielu z nich posiadało umiejętność grania na różnych instrumentach oraz budowania ich. Uzdolnienia artystyczne, jakie przejawiali jezuici dotyczyły również malarstwa, złotnictwa, rzeźby i architektury (tamże, s. 80).

Bardzo obszerny repertuar muzyczny misji, przeznaczony na potrzeby kultu religijnego, był ściśle związany z nabożeństwami, modlitwami i nauczaniem religii katolickiej (Nawrot, 2003, s. 71–72; Szaran, Nestosa, 1999, s. 81–82). Część utworów przywieziono bądź przysłano z Europy, głównie z Hiszpanii i Włoch, inne komponowano w redukcjach (Nawrot, 2002, s. 81).

Każda misja posiadała kompletny zbiór śpiewów i muzyki instrumentalnej na wszystkie główne święta roku liturgicznego. W sposób najbardziej uroczysty obchodzono Boże Narodzenie, Wielki Tydzień, Święto Bożego Ciała, Dzień Patrona misji i święta maryjne, szczególnie Święto Niepokalanego Poczęcia (Szaran, Nestosa, 1999, s. 64). Msze śpiewane celebrowano każdego dnia. Codziennie oprawę liturgii mszalnej stanowiły chór i orkiestra, wykonując śpiewy *ordinarium i proprium missae* jedno- i wielogłosowo (Nawrot, 2002, s. 84; Cardiel, 2009, s. 90). Bogata pod względem wykonawczym liturgia miała miejsce przez większą część roku liturgicznego. Wyjątkiem był Wielki Post, podczas którego dominował jednogłosowy śpiew gregoriański (Nawrot, 2002, s. 83–85). W czasie obchodów Wielkiego Tygodnia na misjach dominowała zaduma, asceza. Chor śpiewał po łacinie jutrznie, nokturny, pasje, psalmy, lamentacje, msze i motety (tamże, s. 89). Smutny czas Triduum kończyła Wielka Sobota, kiedy po uroczystym odśpiewaniu Gloria w kościołach cała wspólnota wykonywała tańce na znak radości. Była to zapowiedź Niedzieli Zmartwychwstania, podczas której odprawiano uroczystą mszę z bogatą oprawą muzyczną (tamże, s. 90-91).

W Boże Ciało odprawiano nieszpory, uroczyste msze, wygłaszano kazanie i przedstawiano operę. Odbywała się też procesja do czterech ołtarzy, której towarzyszyły wszystkie znajdujące się w misji instrumenty. Przy każdym ołtarzu kapłan okadzał Najświętszy Sakrament, a chór śpiewał motet. Następnie tancerze przed obrazem Pana Jezusa wykonywali pobożny taniec i śpiewali hymn *Sacris solemnis*. Taki rytuał odprawiano przy każdym z ołtarzy. Po zakończeniu procesji powracano do kościoła, gdzie wykonywano uroczyste *Te Deum Laudamus*. Hymn ten można było śpiewać w języku autochtonów (tamże, s. 91-92).

Bardzo popularny w redukcjach był dramat muzyczny. Wystawiano go często, zwykle w święto patrona misji, w największe święta religijne, przy okazji wizyt dostojników kościelnych i świeckich.

Muzyka jako środek ewangelizacji, była doskonałym sposobem wyrażania uwielbienia Boga, wzmacniania wiary i pobożności oraz zachęcania do udziału w uroczystościach religijnych.

Udane działania ewangelizacyjne szły w parze z dobrym poziomem muzycznym, były znane i komentowane w XVIII-wiecznej Europie (Szaran, Nestosa, 1999, s. 63-64). Po wypędzeniu zakonu jezuitów z Ameryki Łacińskiej działalność muzyczna autochtonów nadal trwała. Stało się to dzięki osobistym relacjom autochtonów z muzyką i z misjonarzami. Muzyka była dla jednych i drugich częścią życia. Jezuita, nie promowali siebie i swoich umiejętności, ale koncentrowali się na rozwoju swoich podopiecznych, zyskiwali sobie ich życzliwość i zaufanie. Wykształceni przez szkoły

misyjne tubylcy, świadomi przyswojonych wartości, identyfikując się z kulturą redukcji przez długi czas, bo aż do połowy XIX wieku, chronili ją od zapomnienia (Nawrot, 2003, s. 65). W połowie XIX wieku życie muzyczne stopniowo ubożało, niemniej jednak w początkach XX wieku całej swej żywotności jeszcze nie utraciło. Wiara wśród Indian przetrwała, pomimo że nie było ciągłości w pracy misyjnej. Zachowały się różne nabożeństwa oraz nieliczne kościoły (Reimann, 2010, s. 18).

Na początku lat 70. XX wieku szwajcarski architekt Hans Roth, prowadząc działania konserwatorskie dawnych kościołów misyjnych na terenie redukcji odnalazł skrzynię pełną manuskryptów. To umożliwiło poznanie repertuaru misji i zapoczątkowało badania nad muzyką baroku misyjnego (Szyszka, 2009, s. 138). Wszystkie rękopisy są pisane typową dla XVII i XVIII wieku notacją muzyczną. Obecnie w archiwach Boliwii przechowywanych jest około 13 tyś. Rękopisów (tamże, s. 138). Zbiór ten stanowi jedną z największych kolekcji na świecie. Ks. prof. Piotr Nawrot większość swego czasu i pracy poświęcił na propagowanie dorobku muzycznego Indian, a także na dokumentowanie i opracowywanie rękopisów z redukcji, niejednokrotnie w jednej trzeciej zniszczonych.

Dziedzictwo muzyczne redukcji jezuickich Ameryki Łacińskiej jest przeogromne. Stanowi ponadczasową, duchową i kulturalną wartość muzyki baroku misyjnego. Jezuici, odchodząc, pozostawili po sobie nauczone melodie: piękne, odznaczające się znakomitą proporcją, które oczarowały przyszłe pokolenia. Być może dlatego, mimo upływu czasu, kultura muzyczna redukcji przetrwała i jest kultywowana do dnia dzisiejszego.

Bibliografia:

- Bailey H. M., Nasatir A.P. (1969), *Dzieje Ameryki Łacińskiej*, Warszawa.
- Becker F. (1980), *Die politische Machtstellung der Jesuiten in Sudamerika in 18. Jarhundert*, Koln–Wien 1980.
- Braumann F. (1989), *Wśród Indian Guarani*, Warszawa.
- Brzezińska R. (2004), *Nuty z buszu*, „Gazeta Poznańska”, nr 166, s. 12–13.
- Brzozowski J. (2004), *Udział zakonów w ewangelizacji Ameryki Hiszpańskiej*, „Nurt SVD”, z. 1, s. 49-70.
- Brzozowski J. (2007), *Znaczenie trzech pierwszych synodów limskich dla ewangelizacji misyjnej Indian Guarani na przykładzie redukcji jezuickich w prowincji paragwajskiej w latach 1604- 1767*, Warszawa.
- Brzozowski J.(2007), *Znaczenie trzech pierwszych synodów limskich dla ewangelizacji misyjnej Indian Guarani na przykładzie redukcji jezuickich w prowincji paragwajskiej w latach 1604- 1767*, Warszawa.
- Cardiel J. (2009), *Breve Relacion de las Misiones del Paraguay. Krótkie sprawozdanie z misji w Paragwaju*, [w:] P. Nawrot (red.), *Kościół w Ameryce Hiszpańskiej, Redukcje jezuickie (1609–1767). Wybrane dokumenty*, Poznań.

- Encyklopedia chrześcijańska* (2000), *Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, H. Witczyk (red.), Kielce.
- Fernandez F., Lecour G. C. (1997), *Historia misji w Ameryce Łacińskiej*, [w:] S. Karotempler (red.), *Kościół misyjny. Podstawowe studium misjologii*, Warszawa.
- Furlong G. (1933), *Los Jesuitas y la Cultura Rioplatense*, Montevideo.
- Gać J. (2006), *Raj utracony, Śladami chrześcijaństwa, pierwsze misje Jezuitów w Ameryce*, Kraków.
- Gać J. (2007), *Ewangelizacja Indian Guarani*, „Miejsca Święte”, nr 10, 8–12.
- Gać J. (2007), *Nowa winnica Pańska*, „Miejsca Święte”, nr 10, s. 13–23.
- Hollis Ch. (1974), *Historia Jezuitów*, Warszawa.
- Jasiński T. (2006), *Polska barokowa retoryka muzyczna*, Lublin.
- Lugon C. (1956), *Chrześcijańska komunistyczna Republika Guaranow 1610–1768*, Warszawa.
- Łagoda-Kazimierska K. (2007), *Metody ewangelizacji w jezuickich redukcjach Indian Moxo (1681–1767)*, Poznań.
- Morales M. M. (2005), *A mis manos han llegado*, Madrid–Roma.
- Muszyńska J. (2003), *Redukcje w Ameryce Południowej i co po nich zostało do dziś w Boliwii i Paragwaju*, „Missiologici Posnanienses”, t. 13, Poznań.
- Nawrot P. (2000), *Tubylcy a kultura muzyczna redukcji jezuickich [Indigenas y Cultura Musical de las Reducciones Jesuiticas]*, Cochabamba 2000.
- Nawrot P. (2002), *Kultura muzyczna w jezuickich redukcjach Indian Guarani*, „Teologia praktyczna”, t. 3, Poznań, s. 79–122.
- Nawrot P. (2003), *Muzyka instrumentem ewangelizacji w redukcjach Indian Chiquitos*, „Teologia praktyczna”, t. 4, Poznań, s. 49–75.
- Nawrot P. (2004), *Archivo musical de Moxos. Antologia*, vol.1, *Evangelizacion y Musica en las Reducciones de Moxos*, Santa Cruz de la Sierra.
- Nawrot P., Prudencio C., Soux M. E. (ed.) (1997), *Pasion y Muerte de N.S. Jesucristo. Musica de los Archivos Coloniales de Bolivia. Siglos XVII y XVIII*, La Paz.
- Nawrot P., Prudencio C., Soux M. E. (ed.) (2000), *Nacimiento de N. S. Jesucristo, Musica de los Archivos Coloniales de Bolivia. Siglos XVII y XVIII*, vol. 1, La Paz.
- Podręczna encyklopedia kościelna*, (1913), t. 29–30, S. Galia, J. Gautier (red.), Warszawa.
- Reimann A. B. (2010), *300 lat w boliwijskim Concepcion*, „Misyjne Drogi” 28, nr 2.
- Religia. Encyklopedia PWN*, (2002), t. 5, T. Gadacz, B. Milerski (red.), Warszawa.
- S. Karotempler (red.) (1997), *Kościół misyjny. Podstawowe studium misjologii*, Warszawa.
- Szaran L., Nestosa J. R. (1999), *Musica en las Reducciones Jesuiticas de America del Sur*, Asuncion.
- Szyska T. (2008), *Muzyka baroku misyjnego*, „Misjonarz” 2008, nr 10, s. 16–17.
- Szyska T. (2009), *Zmagania ewangelizacyjne w Ameryce Łacińskiej okresu kolonialnego*, [w:] Gawrycki M. F. (red.), *Dzieje kultury latynoamerykańskiej*, Warszawa, s. 120–130.
- Szyska T. (2009), *Redukcje jezuickie i muzyka baroku misyjnego*, [w:] M.F. Gawrycki (red.), *Dzieje kultury latynoamerykańskiej*, Warszawa 2009, s. 131–140.